

Pešta, Pavel

Poznámky o veršovaných "románech" v české literatuře 14. století

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1960, vol. 9, iss. D7, pp. [36]-58

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107806>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PAVEL PEŠTA

POZNÁMKY O VERŠOVANÝCH „ROMÁNECH“ V ČESKÉ LITERATUŘE 14. STOLETÍ

V naší literatuře 14. století máme skupinu epických děl, jimž nevěnovala naše literární historie od konce minulého století téměř žádnou pozornost. Jde o rytířské skladby, představované díly Vévoda Arnošt, Tandariáš a Floribella, O Jetřichovi Berúnském (Laurin) a Tristram a Izalda.¹ Tento malý zájem není těžké vysvětlit. Jsou to totiž díla, která stojí mimo hlavní proud vývoje naší literatury a pozdní objevení některých z nich v osmdesátých letech minulého století obraz naší literatury sice doplnilo do šířky, podstatně jej však nepozměnilo. Jejich význam se zdál větší tehdy, kdy vznik některých z těchto památek byl kladen do druhé poloviny 13. století nebo na začátek 14. století, často tedy ještě před Alexandreidu; jejich umělecké nedostatky byly vysvětlovány ranější, ještě nepropracovanou fází naší veršované epiky. Jakmile však se datování těchto básní posunulo až do druhé poloviny 14. století, ukazují se jako zjev opožděný a díla rázu v podstatě epigonského, sklesávající stále více k literatuře konvenční.

Přesto nelze přecházet pozdní rytířské epické básně bez povšimnutí. Třem z nich — *Vévodovi Arnoštovi, Laurinovi a Tandariáši a Floribelle* — chci věnovat v tomto příspěvku pozornost. Jde mi především o vysledování jejich místa ve vývoji české veršované epiky a o zjištění, nakolik a jakým způsobem se zapojují do básnické tradice 14. století. Stranou zkoumání tu ponechávám báseň o Tristramovi a Izaldě, jejíž problematika je v některých směrech speciální; jejím zařazením by se náš srovnávací materiál rozrostl daleko nad únosnost tohoto článku.

I.

Zvláštní společný rys, který odděluje tyto rytířské romány od většiny ostatní české tvorby, je v tom, že mají německé prameny. Tím se výrazně liší i od tematicky blízké Alexandreidy, jejíž český skladatel zřejmě znal rozsáhlou německou báseň Ulricha von Eschenbach, vzniklou u nás a věnovanou Přemyslu Otakarovi II. a Václavu II., ale při své práci z ní nevyšel, byla mu nanejvýš „vedlejším pramenem“.² Náš básník se podle zvyku českých tvůrců přidržel pramene latinského, Alexandreidy Gualtera Castellionského, a vytvořil na tomto základě osobité dílo národního charakteru a evropské úrovně. Alexandreida Gualtera Castellionského byla však vlastně výjimkou: rytířská literatura byla téměř veskrze vytvářena v jazycích národních, jen některé práce byly dodatečně zpracovány i latinsky. Proto další čeští zpracovatelé, chtějící uspokojit touhu svého publika po vypravováních o nevídaných dobrodružstvích a velkolepých

činech neohrožených hrdinů, nemohli sahat k latinským pramenům, nýbrž byli odkázáni na pozůstatky dvorské epiky německé, zpracovávající jednak látky pronikající z Francie, jednak pověsti německé. I když je zvláště za Lucemburků možnost přímého vlivu francouzského, byly našim básníkům jistě bližší a přístupnější německé prameny. Je také pochopitelné, že rozvíjející se česká tvorba nemohla přecházet bez povšimnutí německá díla, která byla u nás — zvláště u části šlechty — v oběhu.³

Většina těchto básní, které si čeští zpracovatelé vybrali ku překladu a které se nám dochovaly, měla nějaký vztah k Čechám. Tak německá verze Vévody Arnošta, která byla předlohou našemu básníku, vznikla u nás kolem r. 1300 a novější germanistické bádání ji připisuje autoru německé Alexandreidy, Ulrichu von Eschenbach.⁴ Jednou z předloh českého Tristrama byl německý Tristan od Gottfrieda von Strassburg, který byl asi dokončen kolem r. 1290 v Čechách žijícím Heinrichem von Freiberg. Německý Tandariáš u nás sice nevznikl, ale není vyloučeno, že jeho autor Pleier, pocházející z okolí Solnohradu, měl nějaký vztah k Přemyslu Otakarovi II. a že se ve skladbě odrazilily některé činy Otakarovy.⁵

Pro hodnocení staročeských básnických děl má velký význam jejich datování. Tu jsme u zkoumaných památek na půdě dosti labilní. K přesnému stanovení doby vzniku naše rytířské skladby totiž neposkytují žádnou oporu, takže se názory literárních historiků značně rozcházejí; např. v časovém určení Tandariáše byl mezi jednotlivými badateli rozdíl až 150 let⁶ (od doby posledních Přemyslovců do první poloviny 15. století). Značné rozdíly byly i u Vévody Arnošta: Jan Loriš jej zprvu kladl (na základě jazyka a slabých znalostí zeměpisných) na konec první čtvrti 14. století,⁷ ve svém vydání Sborníku hraběte Baworowského⁸ jej však posunul do druhé čtvrti 14. století; Prusík⁹ soudil na konec 13. století. Jakubec¹⁰ posunul vznik těchto skladeb do druhé poloviny 14. století, kam byl Laurin kladen již od počátku Černým.¹¹ Přesněji se pokusil stanovit chronologii těchto básní Fr. Svěrák,¹² který Vévodu Arnošta datuje do padesátých let, Laurina do osmdesátých let a Tandariáše klade na konec 14. století. I když jeho jednotlivé argumenty nejsou zcela přesvědčující, můžeme aspoň pořadí vzniku skladeb v podstatě přijmout. Datování rytířských památek do druhé půle 14. století ponechávají i Dějiny české literatury I,¹³ ve Výboru z české literatury od počátků po dobu Husovu¹⁴ se však pro Vévodu Arnošta připouští i doba dřívější.

Snažil-li se básník Alexandreidy vytvořit zpracováním svých předloh dílo naplněné soudobou problematikou společenskou a národní a vnést do něho svou osobitost, u autorů pozdějších rytířských skladeb toto úsilí nepozorujeme. Pouze v některých detailech básně o Arnoštovi našlo ohlas české prostředí — kníže Arnošt se totiž v některých významných chvílích stává českým šlechticem a zpívá se svou družinou píseň Hospodine, pomiluj ny.¹⁵ Kdyby byly po ruce důkazy, že skladba vznikla v šedesátých letech, bylo by v jejím vzniku možno vidět ohlas dobové problematiky v tom, že připomíná křížácká tažení; r. 1364 totiž Karel IV. jednal s některými panovníky (s králi cyperským, polským a uherským) o možnosti podniknout novou výpravu proti Turkům.¹⁶ Žádné dobové souvislosti nebo ohlasy českého prostředí nenajdeme ve skladbě o Laurinovi ani v Tandariáši; tato skládání si nečinila jiných nároků než posluchače zaujmout a pobavit.

Na našich skladbách můžeme pozorovat i jakýsi postupný pokles rytířských idejí. Hlavní myšlenka básní je ovšem dána již předlohami. Přesto však není bez významu povšimnout si, co kdy naši skladatelé vybírali a v čem se od předloh odchylovali.

Mezi Alexandreidou a Arnoštem je ještě myšlenková kontinuita. Jestliže středověký člověk viděl v Alexandrovi předobraz bojovníka proti „nevěřícím“, v Arnoštovi měl již ideální typ samého křížáckého válečníka. Obě skladby jsou

si blízké i důrazem na rytířskou čest, statečnost, milosrdnost k přemoženým nepřátelům, štedrost a spravedlnost, názorem, že urozenost se projevuje mravy a netkví v bohatství, požadavkem věrné služby pánu; obě básně vidí pustošení země za válek a staví jako vzor panovníka, za jehož vlády panuje mír. V obou dílech se projevuje v zásadě stejný názor, jak má vypadat ideální šlechtic. Je to dáno samozřejmě především tím, že oba básníci jsou mluvčími šlechtické společnosti, byť v poněkud rozdílných dobách. (I ty názory, které český skladatel Arnošta převzal ze své předlohy, jistě vyhovovaly jeho publiku; co se mu nehodilo, náš básník totiž pozměnil nebo prostě vypustil.) Jsou tu ovšem také některé rozdíly; tak např. v Arnoštovi nenajdeme projevy stavovského odporu vůči neurozeným. Zvlášť patrný je však jiný pohled na ženu. V Alexandreidě nehrají ženy větší úlohu a básník má na ně křesťansky zdrženlivý pohled; krásou žen se příliš nezabývá, odbývá ji pouze výrokem, že „měla krásu přemnoženú“, že šlo o ženu „divné krásy“. A básník jako by se stavěl proti současnému rytířskému názoru, když odsuzuje čin Parida, který pro krásnou Helenu rozpoutal hroznou válku. V citění se ženami, připravenými válkou o své drahé, shoduje se s Alexandreidou i báseň o Arnoštovi. Při vypravování o vdově Adličce se skladatel také jen zmiňuje o tom, že byla krásná; mluví především o jejích ctnostech. Jak jinak se však rozehřeje, když vypráví o nešťastné indické panně! Velice se tu odchyluje i od německé předlohy, když líčí její krásu:

*A ta bieše podobna k luně,
když světlost největší jmíevá
a v slunečnost se odievá.
Takéž ona panna bieše,
v ruozené se tváři stkvíeše.
Drahét jmějješe ňadříčko,
přebělúcie jejie líčko.
Všecky vlasý zlatem sviatiechu,
oči rorohové biechu,
bradka pěkná, ústka cudná,
kromě že bieše tak trudná.
Pro žalost i pro smutek cele
bieše pošmúřena na čele,
a oči bieše vyplakala
a mnoho vlasóv vytrhala ...*

(Arn 3054—68)

Se stejným zápalem vypráví o ní i dále. Charakteristický je pro našeho skladatele i úvod, v němž vystupuje jako horlivý obhájce etí žen, jimž chce asi hned na začátku zalichotit. Obrací se zde proti zlým a křivým lidem, kteří pomlouvají ctné paní:

*Běda, že kdy jeho máti
na svět jej provodila!
Neb jest tuďy pohaněla
své lože života svého,
když se zlý narodil z něho.
Něb jest hařba, pravím, tomu
muži zlému i všelikému,
ktož kolí kerú ženskú tvář hanie.
Nepřejtež jemu žádné panie!
Nebť ten jest obhúpen vsie ctnosti.*

(Arn 37—46)

„Rač jej Bože pohaněti“ (Arn 49) — tak volá rozhorlený staročeský skladatel. Je to zřejmý projev doby, která přinesla do šlechtického prostředí větší galantnost. Tímto zaujetím pro ženy a jejich krásu se Vévoda Arnošt značně odlišuje nejen od Alexandreidy, ale i od dalších rytířských skladeb, třebaš v nich mají ženy větší — ba ústřední — úlohu.

Docházelo-li v Alexandreidě a Arnoštovi k bojům pro nějakou velkou myšlenku nebo na obranu práva a spravedlnosti, v Laurinovi rytířští hrdinové vyprovokují boj jen proto, aby ukázali, že každého předčí hrdinstvím, že se jim nikdo nevyrovná ve statečnosti a bojovém umění. Je to tedy odklon od původního rytířského ideálu k rytířství vybíjecímu se v samoúčelném boji nebo v turnajích. Turnaje sice mají značnou roli i v Tandariáši, větší význam tu má však osvobozování lidí utlačených obry nebo jinak strádajících — a vše je nakonec podřízeno ústřední myšlence vytrvalé lásky, která se nebojí žádných překážek a odolá všem nástrahám.

Pokud jde o poměr k předlohám, nepočínali si všichni zpracovatelé stejně. Zhruba obdobně postupovali skladatelé Arnošta a Laurina. České zpracování Vévody Arnošta se k německé básni, připisované Ulrichu von Eschenbach, těsně přimyká.¹⁷ Někde je to téměř doslovný překlad, jinde však český skladatel vypravování předlohy krátí, místy zase vypravuje obsírněji. Zejména slavnosti a bitvy líčí podrobněji, ale nedosahuje plastičnosti Alexandreidy. Přidává také některé pasáže a přirovnání a rozhojňuje přímé řeči. Kromě toho, jak už bylo řečeno, vyznačuje se český básník větší rytířskou dvorností, jinak však svou individualitu neprojevil.

Také skladatel Laurina¹⁸ svou předlohu brzy zkracuje, brzy rozšiřuje, občas děj komolí a někdy si vede samostatně. Text rozšiřuje hlavně při líčení zbroje, komnat, zápasů, hostin; naproti tomu některá místa vypouští. Samostatně přidal český skladatel úvod a moralizující závěr. Často text předlohy rozšiřuje pouze slovně, jeden verš předlohy rozvádí v několik veršů (k tomu dochází i v Arnoštovi) — někdy jej k tomu vede potřeba rýmová. Stává se nejednou, že pro rým komolí situaci: tak krajně rozhněvaný Laurin „odpověď *mile*: Jetříše, *milý pane* . . .“ (L 636 n.). Také autor Laurina občas obohací text vtipným přirovnáním nebo obratem (. . . ihned se na Dětleba řítí jako malý pták na tura nebo jako myš na kocúra — 1732 n.; Pusťte se na mě s pravú vierú, nepodtrhnúť vás psí dierú — 1276 n.; Když jdeš s hodóv, chval tepruv kvas — 1334; Haně je tak dobrú chvíli, až by pěší ušel míli — 444 n.; Ty by myši rozhněvatí nesměl! — 486; se zle mele o něm — 954 aj.).

Zcela jinak přistupoval ke své předloze, mající přes 18.000 veršů, český zpracovatel Tandariáše.¹⁹ Zkrátil svou předlohu na desetinu, což je čin ve středověkém básnictví neobvyklý; odstranil tím ohromnou rozvlácnost originálu. Český skladatel se drží hlavní osnovy děje, provádí však některé odchylky v epizodách, opomíjí věci, které se mu nelíbily, nemá záliby v milostných rozhovorech, nasládlých scénách a dvorských zábavách, především však vypravuje stručněji: vybírá z nekonečných veršů nepřilíš hodnotné předlohy hlavní myšlenky. Jen zcela ojediněle vypravuje obsírněji přidáním některých dějových momentů; často přestavuje myšlenky na jiná místa. Zásahy našeho básníka do děje nebyly sice vždy šťastné, mnohdy však přispěly k lepší motivaci děje. Tak například v Pleierově básni přijíždí k Artušovi indická královská dcera, kterou její rodiče poslali (z tak daleka samotnou) k němu poznat cizí mravy; v českém zpracování je panna sirotek a hledá u Artuše ochrany, takže je lépe odůvodněna její prosba;

aby Artuš chránil její čest. Tato změna nám připomene Arnošta, který se marně snažil zachránit rovněž osiřelou indickou královskou dceru. Český skladatel lépe v duchu soudobé ideologie motivoval boje Tandariášovy tím, že z jeho protivníků učinil pohany utiskující křesťanský lid. Výraznou kompoziční změnou je záliba v paralelismu dějů: přemožené nepřátele či osvobozené rytíře a paní posílá Tandariáš osmkrát k Floribelle, aby s ní za něho prosili u Artuše; poselství i vzkazy se dějí vždy téměř stejnými slovy. Těmito poselstvími chtěl český skladatel zřejmě ukázat, jak pod dojmem stále větších hrdinských činů Tandariášových slábne Artušův hněv. Zajímavé je, že při různých jednáních (např. při soudu před Artušem) vede hlavní slovo Floribella, kdežto Tandariáš zůstává v pozadí. Ovšem to, že se český básník z četných opakujících se dějů nesnažil vybírat, nýbrž podal téměř celý syžet pouze ve stručnějším znění, vedlo k suchosti, jednotvárnosti a malé plastičnosti líčení.

Všechny naše skladby byly zřejmě určeny k předčítání. Skladatelé mysleli na to, aby udrželi kontakt se svým posluchačstvem. Svědčí o tom oslovování posluchačů (srov. např. Arn 5967: Všickni, ktož zde *sediete*, rcete spolu: Amen!), ujišťování publika o pravdivosti vyprávěného (zvláště v Arnoštovi), užívání ustálených formulek a charakteristické opakování veršů a rýmů. O nejužší vztah k publiku se snažil skladatel Arnošta, který nejednou s obecenstvem přímo polemizuje a téměř vyhrožuje těm, kdož by mu snad nevěřili. Autor Laurina se zase činí svědkem vypravovaných dějů. Skladatelé Arnošta a Laurina se obraceli k posluchačům i s mravními úvahami a naučeními (z větší části ovšem podle předlohy); jen autor Tandariáše v zaměření na kvapící děj na to neměl kdy. O hovorovém zaměření svědčí i verše, ve kterých básník jen opakuje to, co řekl již dříve. V některých takových případech hrála úlohu potřeba vyplnit druhý verš dvojverší, avšak všechna místa si tak vysvětlit nemůžeme; mnohdy totiž opakování není omezeno jen na jeden verš. Např.:

Arn 1732 n.:

*avšak na pomstu mysléte.
Kterak by mohl svých pomstiti,
o to poče snažně mysliti;*

Verši 1733—4 říká básník znovu totéž, co vyjádřil stručněji veršem 1732. Podobně v Laurinovi:

L 94 n.:

*že on nejednomu reku na lúce
často usekl nohy a ruce.
Ktož jest přijel na tu lúku,
každému utali nohu a ruku*

Tato opakování plynou zřejmě z hovorového zaměření díla. Čteme-li knihu a něco nám unikne, můžeme se k příslušnému místu vrátit. Středověký posluchač tuto možnost neměl. Skladatel si toho byl vědom a důležitá fakta opakoval, aby jeho posluchači neztratili souvislost nebo nepřeslechli významné momenty.

Stejně jako Alexandreida byly i pozdější rytířské básně skládány veršem osmislabičným; v zachovaných rukopisech je však velké množství veršů odchylných (v Arnoštovi třetina, v Laurinovi ještě více, v Tandariáši o něco méně). I když se dá předpokládat, že pozdějším skladatelům na přesnosti verše tolik nezáleželo jako básníku Alexandreidy, je nepochybné, že značnou část odchylek

od osmislabičného schématu vnesli opisovači nebo upravovatelé děl. Nejlépe to můžeme prokázat na Tandariášovi. Je kromě sborníku Baworowského dochován ještě v dalších dvou rukopisech, které vznikly v nevelkém časovém odstupu (z r. 1463 je rukopis Musejní, psaný Janem Pinvičkou z Domažlic,²⁰ r. 1472 byl napsán rukopis ve sborníku Baworowského a z r. 1483 pochází rukopis Jebcův²¹). Na těchto třech rukopisech můžeme sledovat, jak se ve druhé polovině 15. století stále více ztrácel zájem o dodržování přesného metra — osmislabičných veršů stále ubývá.²² Nejde tu ovšem o rukopisy vzájemně na sobě závislé — jednak se liší některými místy a zvláště závěry, jednak pozdější rukopis Baworowského má některé u Pinvičky porušené verše správně a někdy se najde přesnější verš i v Jebcově rukopisu, v němž jinak rozklad veršové formy pokročil nejdále.

Syntaktické vymezení veršů je nejvíce porušováno v Arnoštovi (kde jsou i tři přesahy hned za sebou) a v Tandariáši, kdežto v Laurinovi je stav nejbližší poměrům v Alexandreidě. Naopak k lomení rýmových dvojic dochází nejvíce v Laurinovi (je jich zde však méně než v Alexandreidě), nejméně v Arnoštovi.

Pokud jde o rým, najdeme mezi jednotlivými skladbami přes jejich tematickou příbuznost značné rozdíly. Všimneme-li si gramatické stránky rýmu, nejvíce se od Alexandreidy odlišuje Vévoda Arnošt, ač je jí dějově i ideově nejbližší. V AlxV je rýmů sloveso—sloveso jen 36 0/0, sloveso—nesloveso 23,7 0/0 a substantivum—substantivum 16 0/0, kdežto v Arnoštovi skladbu ovládají vzájemné rýmy sloves, které tvoří 63,7 0/0 rýmových dvojic; sloveso s jiným slovním druhem se rýmuje v 7,3 0/0 a substantivum se substantivem v 11,5 0/0. Celkem je rýmů stejných druhů slov 82,7 0/0. Naproti tomu se Alexandreidě velmi blíží charakter rýmů v Laurinovi: sloveso—sloveso 36 0/0 (tedy shodně s AlxV), sloveso—nesloveso 16 0/0 a substantivum—substantivum 21 0/0; také v tzv. štěpnosti rýmů má Laurin k Alexandreidě nejbliže. V Tandariáši zaujímají rýmy sloves polovinu rýmových dvojic, sloveso—nesloveso 12 0/0 a substantivum—substantivum 15 0/0.

Také v akustické stránce rýmů jsou mezi těmito skladbami rozdíly. Ve všech je základem rým dvouslabičný; různé odchylky od dvouslabičnosti v dochovaných rukopisech jsou zčásti způsobeny hláskovými změnami a opisovači, z ostatních případů je však zřejmo, že skladatelům na stoprocentní dvouslabičnosti nezáleželo (odchýlných rýmů je v Arnoštovi 11 0/0, v Laurinovi asi 13 0/0, v Tandariáši dokonce téměř dvě pětiny). Ve všech skladbách se najdou v menším počtu rýmy víceslabičné, obvykle trojslabičné. Zajímavé je rozšíření rýmů jednoslabičných. V Arnoštovi jsou ještě řídké, v celé skladbě o téměř 6000 verších je jich pouze 21 a jsou užity v normálních osmislabičných verších. Naproti tomu v Laurinovi je jich neobvyklé množství — téměř 13 0/0 všech rýmů; přesahuje tedy značně i stav v Hradeckém rukopise. Projevuje se zde také jistá tendence po sedmslabičnosti veršů spojených jednoslabičným rýmem. V Tandariáši je jednoslabičných rýmů o něco méně — 9,5 0/0. Homonymní rýmy, u nichž kontrastuje zvuková shoda s odlišným významem a které byly občasným výrazným prostředkem básníka Alexandreidy, v našich památkách mizí; několik jich je ještě v Arnoštovi, převahu tu však mají rýmy stejných slov bez významového rozdílu (jmějieše — jmějieše, tomu — k tomu atd.).

Tendence k monorymii je silná v básni o Arnoštovi, kde jsou hojně spojeny úplným nebo neúplným (obvykle poslední slabikou) rýmem čtyři až deset veršů. V ostatních skladbách se tato tendence výrazněji neprojevuje — souvisí to ne-

pochybně s menším počtem rýmů sloves; shoda v rýmech se objevuje zřídka a obvykle nepřesahuje čtyři verše (jen v Tandariáši výjimečně i více). Ve všech básních je silná tendence k opakování rýmových dvojic, resp. celých veršů nebo aspoň obrátů. Někdy se rýmové dvojice opakují brzy za sebou, v některých případech se zase opakuje totéž slovo ve čtyřverší dvakrát (tu může ovšem jít o zásah některého z pozdějších opisovačů).

Rým je ve staročeské poezii nejstálejší složkou básnické formy²³ a při úpravách děl bývá nejméně postihován. Avšak při srovnání rukopisů Tandariáše vidíme, že ani rým nebyl uchráněn před zásahy upravovatelů. Uvedu jednu pasáž, kde jsou tyto zásahy zvlášť výrazné:

Musejní rukopis 475—488

*i počeli je jmatí.
Panic poče naslychati
ano křičie lid všeliký,
i učini k nim běh veliký,
chtě je retovati v spēchu.
A jakž k nim přihna pohřiechu,
oť pod ním ihned zabichu
a jej všickni oskočichu,
až jej k skále přititěchu.
A on sě rytiefsky bránil,
mnoho jich zsekl, také zranil
a sám také posečen byl.
Nemohúce jemu nic zdiati,
tu jeho musichu odjeti*

Sborník Baworowského 462—475

*i počeli je jmatí.
Panic poče pospiechati,
nalit křičie velmi silně.
A on přihna velmi pilně,
a jakž k nim přihna, pohřiechu,
ihned pod ním oť zabichu,
chtiee jej všickni oskočiti
a jeho pohřiechu zabiti,
až jej přititěchu k skále.
Tu odtud sám vytiěkaje,
mnoho jich zsekl i také zabil,
a sám také posečen byl.
Nemohúce jemu nic učiniti,
tu jeho musichu odjeti.*

Shrneme-li naše srovnání, vidíme, že se zkoumané skladby veršovou a rýmovou technikou v mnohých směrech různí. Syntaktickým vymežováním verše, větší mírou lomení rýmových dvojic a charakterem dvojslabičných rýmů (gramatickou stránkou, štěpností) se Alexandreidě nejvíce blíží Laurin, současně se však od ní velmi vzdaluje množstvím rýmů jednoslabičných a záplavou rýmů odchylných; po této stránce má mnoho společného s Hradeckým rukopisem. Vévoda Arnošt má některé rysy shodné s Dalimilem. Je to především převaha slovesných rýmů a s tím související gramatický paralelismus, dále značné množství odchylných rýmů; rýmů jednoslabičných slov je v Dalimilově kronice více než v Arnoštovi, zato nepatrně rýmů přesahujících slovní hranici. U Dalimila najdeme rovněž rýmy stejných slov bez významového rozdílu. Ve verši se však obě skladby výrazně liší. Přes značný počet odchylek drží se verš Arnošta osmlabičného schématu a nedosahuje Dalimilovy bezrozměrnosti; a zatím co Dalimil důsledně verš syntakticky vymezoval, skladatel Vévody Arnošta často hranici mezi verši ruší. V uvedených shodách v rýmové technice nemusíme ovšem vidět bezprostřední vliv Dalimilovy kroniky na báseň o Arnoštovi, neboť jde o obecné tendence největší části staročeské poezie již asi od konce první poloviny 14. století. Snaha po zrušení syntaktických hranic mezi verši vrcholí v Životě svatě Kateřiny; ten se však rýmovou technikou hlásí k Alexandreidě, s Věvodou Arnoštem jej spojuje nanejvýš častější užívání jednoslabičných rýmů a ojedinělé rýmy týchž slov bez významového rozdílu. Více shod má Vévoda Arnošt s Ezopem: převaha slovesných rýmů, časté rýmy c—t, v několika případech se v Ezopovi rýmují stejná slova. Rýmy jednoslabičné jsou však v Ezopovi ojedinělou výjimkou; rovněž rýmy několika dvojverší jsou v Ezopovi řídké a nepřesahují obvykle čtyři verše. Nejvíce souvislostí je mezi Věvodou Arnoštem a skladbami

Hradeckého rukopisu. V něm je přibližně ve stejné míře jako v Arnoštovi užíváno přesahů, které jsou někdy nakupeny. Převahu mají rýmy týchž gramatických tvarů, především slovesné rýmy. Odchylných rýmů je zhruba stejné procento jako v Arnoštovi, rýmů jednoslabičných je však mnohonásobně více. I v Hradeckém rukopise se občas rýmují táž slova bez významového rozdílu. Konečně nemůžeme pominout ani nápadnou tendenci spojovat rýmy a asonancemi několik dvojversů (v taktu spojených rýmech se někdy objevuje totéž slovo dvakrát). Tandariáš stojí částečně uprostřed mezi Arnoštem a Laurinem (pokud jde o gramatickou stránku rýmu a výskyt rýmů jednoslabičných — tu má však blíže k Laurinovi), daleko mimo tyto skladby jej však staví množství odchylných rýmů, při nichž již nemůže jít o odchylky mající narušit jednotvárnost pravidelného rýmování a upoutat tak na sebe pozornost (naproti tomu srovnání zachovaných rukopisů svědčí o tom, že osmislabičnosť verše byla v původní verzi zřejmě dosti důsledně dodržována); v míře odchylných rýmů má Tandariáš společné rysy s Tristramem, zvláště s jeho první částí, kde má odchylné rýmy značnou převahu. Může tu jít o projev doby, kdy vlivem rozvoje beletristické prózy počínala se přesnost rýmů v epice cítit jako něco nevhodného, nepřírozeného. Současně tento postupný rozklad veršované epiky mohl být podporován i tím, že v době, kdy se vůdčí epickou formou stává próza a verš se stále více vyhrazuje lyrickému projevu, skutečně nadaní tvůrci se od veršovaných románů odvracejí a ty se stávají doménou autorů okrajových.

Přes značné rozdíly v rýmové technice mají všechny tyto skladby mnoho společného s Alexandreidou i mezi sebou navzájem, přihlédneme-li k jejich rýmům konkrétně. Již jejich společnou nebo blízkou tematikou je způsoben hojný výběr slov z oblasti rytířského života, bojů, turnajů atd. Tato blízkost se však neprojevuje pouze častějším výběrem slov z tohoto prostředí nebo některými slovy stejnými, shody jdou ještě dále. Shoduje se tu množství celých rýmových dvojic. Téhož jevu si nyní podrobněji povšimneme.

II.

Zkoumání rýmu básnických památek 14. století²⁴ ukázalo, že rým byl v staročeské poezii jen zčásti invencí jednotlivce; z velké části byl produktem básnické školy nebo již delší tradice. Jak si to vyložit? Ani středověký básník nezačínal tvořit z ničeho, sám od sebe, nýbrž nejdříve poznával skladby svých předchůdců, na jejichž základě (někdy též za přispění středověkých poetik) si vytvářel svou básnickou techniku.²⁵ Při středověkém názoru na spisovatelskou práci se mohl tehdejší básník opírat o dílo předchůdců více, než by si mohl dovolit dnešní básník; vidíme to především v rýmech a na některých obrazech. Nemůžeme však každý shodný rým, který najdeme ve dvou památkách, považovat hned za důkaz vlivu. Stejně rýmy mohou vytvořit i dva básníci nezávisle na sobě, zvláště jde-li o slova v řeči běžná. Musíme proto ke zkoumání rýmových shod přistupovat s jistou dávkou kriticismu.

Dosavadní zkoumání rýmových shod bylo obvykle omezeno na srovnávání dvou památek, k širším souvislostem bylo přihlédnuto jen ojedinele. Pouze Fr. Svěrák²⁶ učinil pokus zjistit vlivy několika památek; snesl množství materiálu, nepodařilo se mu však vždy vymanit se z dosti mechanického přístupu k němu. Zde se chceme pokusit o komplexní srovnání rýmů několika památek;

ukáže se tak v poněkud jiném světle tato problematika, která byla dosud posuzována značně úzce na základě dvoustranných srovnání. Pro náš úkol se obzvláště dobře hodí rytířské skladby, neboť jde o díla téhož slovesného druhu, kde vliv jeho kanonického díla — Alexandreidy — se může nejplněji projevit a kde je možnost i dalších vzájemných vlivů.²⁷

Východiskem nám bude zjištění rýmových shod. Ty jsou různé. Objevují se stejné rýmy ve zcela stejné podobě a ve stejných situacích; jindy je táž rýmová dvojice v souvislosti zcela jiné; konečně najdeme řadu rýmových dvojic v podobě více či méně pozměněné gramatickým tvarem nebo předponou, či obojím zároveň. Nejdůležitější jsou shody těsné; kdy se rýmové dvojice objevují v jiných památkách ve stejné zvukové podobě; někdy však i dvojice poněkud obměněná může být průkaznější, jde-li o méně běžné spojení, než leckterá shoda těsná spojující málo významná slova.

Aby nám problematika srovnávání rýmových dvojic vyvstala plastičtější, nebudu se zabývat každou památkou zvlášť a hledat v ní vlivy dřívějších skladeb; při izolovaném zkoumání by se leccos opakovalo a některé významné vztahy by mohly uniknout. Proto uvedu nejdříve shody, které procházejí všemi čtyřmi památkami (tj. rýmy Alexandreidy se reflektují ve třech skladbách pozdějších), potom věnuji pozornost shodám tří skladeb a posléze podám shody pouze dvoustranné. Uvádím tu jen shody nejvýraznější; různými variantami týchž dvojic (jiné tvary, předpony apod.) u jedné památce nechci — pokud to není důležité pro vztahy k dalším památkám — beztak rozsáhlý materiál přetěžovat.

Pro lepší přehlednost a úsporu místa nebudu při uvádění shod přihlížet k pořadí slov v rýmu — nemá to pro náš účel význam, neboť stejné rýmové dvojice se často i v téže památce vyskytují v obojích variantách (např. dobu — s sebú A 4188, 5203, s sebú — dobu A 2179, 5037, 5625), takže pro srovnávání nelze z pořadí rýmových slov celkem nic vyvozovat. Stejně neuvádím — až na některé výjimky, kde to má význam pro posílení shody — u substantiv a jiných jmen předložky a u sloves zvrtné se, protože by se tím shody zbytečně třástily. Je-li znění shodných rýmových dvojic zcela totožné, uvádím rýmovou 'dvojici' jen jednou, u další památky ji neopakují a zaznamenávám pouze číslo verše; v případě, že uvádím různé varianty téže rýmové dvojice, znamená pouhé číslo verše další památky, že je v ní rým ve stejné podobě, v jaké je uvedena poslední varianta památky předchozí (např. nikoli — poli L 577, poli — koli L 1299; T 1098 — to znamená, že rým T 1098 zní poli — koli). Pokud se liší podoba některého slova rýmové dvojice, uvádím znovu pouze toto odchýlné slovo — bez druhého rýmového členu, který je nezměněn (např. jměješe — bieše V 1128; jměješe A 1172 — to znamená, že rým zní jměješe —, bieše). Číslo veršů jsou podle prvního členu rýmové dvojice.

Pro zlomky Alexandreidy užívám obvyklých zkratk: V = zlomek Svatovítský, H = Jindřichohradecký, Víd = Vídeňský, B = Budějovický, BM = Budějovickomusejní, M = Musejní, S = Safaříkův, O = Ostrihomský. Ostatní památky označují takto: A = Vévoda Arnošt, L = Laurin, T = Tandariáš ve sborníku Baworowského, TP = Pinvičkův (Musejní) rukopis Tandariáše, TJ = Jepsův rukopis Tandariáše.²⁸

1. Alexandreida — Arnošt — Laurin — Tandariáš

jměješe — bieše V 307, jmieše V 1128, 889;
A 3409 a 2krát, jměješe A 1172 a 40krát;
L 1880; T 33, 1016, nejměješe T 53 a dva-
krát
bieše — nedoslyšieše B 305; slyšieše A 808
a 2krát, biechu — slyšiechu A 4654; L 663;
bieše — neslyšieše T 1408
biechu — uzřechu V 831; A 2815, 3485;
L 1286; T 646
jiti — býti V 1196, H 27; A 2997, 5880;
L 1145, 1998, přijiti L 1171; dojtiti T 1194,
přijiti T 189, 248, vyjtiti T 1619

(sě) dalo — (sě) stalo B 220, V 717; A 4254
a 10krát; L 5, 1035; T 213, 388

(v) dobu — s sobú V 751, 1275, H 130;
s sebú A 2179 a 4krát; L 68 a 4krát; T 870,
1690

jemu — čstnému V 88; ctnému A 978 a tři-
krát; ctného — jeho L 2018; T 822

jměl — chtěl V 1972, jmieti — chtieti V 190;
nechtěli — neměli A 5225; jměl — chtěl
L 1800; chtěla — jměla T 81

koli — u poŕu V 2314, H 353; na poli —

nikoli A 4676; L 577, koli L 1097, 1299; (v) poli — koli T 1098
 krále — (u, na) mále B 156, BM 5, V 1795; A 114, 4869; L 2002; T 1655
 moci (subst.) — pomoci (subst.) V 1039, 2268, moci (verb.) BM 295, pomoci (verb.) B 2; moci — (s) pomoci A 5281; moci — pomoci (verb.) L 1936, moci 624; na pomoc — moc T 460
 skona — ona M 74; A 3427; dokona L 2021; skona T 1493
 povědě — vědě V 285 a 2krát, povědie — vědie H 417, povědě — nevědě V 907; vědě A 4576; L 1323, 1335, pověděl — věděl L 170, povědě — nevědě L 34 a 4krát; T 826, vědě T 990, pověděl — věděl T 177
 vzvěděl — pověděl BM 161, vzvědě — povědě V 1986, H 271; A 3613, 5583, zvědč A 4294; pověděl — zvěděl L 72; povědě — zvědě T 1278
 příhodu — škodu V 2094, Vid 30; příhodách — škodách A 57; příhoda — škoda L 367; příhody — škody T 796
 stranú — ránu B 98, ranú B 174; ránu A 1052; stranu L 641 a 2krát; T 1392
 rány — strany V 2129, Vid 44; A 1162 a dva-krát; L 659, 1749; T 530, 878
 jeho — svého V 557 a 2krát, H 361; A 804 a 6krát; L 1155; T 670

sobě — tobě V 745, 1102; A 579 a 14krát; L 1498 a 4krát; T 183 a 7krát
 věděti — jmieti V 1003, jměli — věděli B 198, 307; jmějieše — vědieše A 1098, nevěděli — měli A 3507, zvěděti — mieti A 1294; věděti — jmieti L 1029; mieti — zvěděti T 1268
 veliký — všeliký V 474 a 2krát; A 3017; L 326, 1683; T 244
 (po, v) zlatě — bohatě H 80; A 635 a 2krát; přebohatá — od zlata L 1085; bohatě — v zlatě T 27 a 2krát
 opustil — neopustil V 2237, 641; dopustil — odpustil A 5870, propustiti — odpustiti A 5433; nepusti — vpusti L 1009; odpusti — nepusti T 424, nedopustil — odpustil T 416
 zavini — učini V 1912; učinil — zavinil V 639; A 5776, 1262, nevinil A 5119, provinil A 1216, učini — nevinil A 179, činil — nevinil A 5480; činil — nevinil L 36; učinil — zavinil T 804
 káza — se uváza V 324, pokázal — (se) uvázal M 104, rozkázav — zavázav B 50; vzkazuje — (se) zavazuje A 307; rozkáza — (se) uváza L 1996; káza — zaváza T 704, (se) uvázal — vzkázal T 852
 svému — čstnému V 967; ctnému A 2903, ctného — svého A 301; L 533; T 1714

2. Alexandreida — Arnošt — Laurin

bieše — ležěše V 1176, 1374, ležieše H 7, nebieše V 2249; bieše — ležieše A 1076 a pět-krát; L 252, 1437
 stojie — (se) nebojie V 65, nepostojě — (se) bojě BM 55, stojí — (se) vzbojí O 11; stojie — se nebojie A 19; (se) bojí — stojí L 108, (se) bojíš — stojíš L 487, stojte — se nebojte L 1343
 pochválě — dále V 44; (v) chválě A 5577; chválě L 1379
 kámen — plamen V 1550; A 4010, 4058; L 1488
 rytieři — pod kropieři V 1261, H 114; A 1164; kopieř — rytieř L 246
 krále — chválě V 82, králi — chválí V 1076; nechválě — krále A 4596; chválě L 1387
 časy — krásy V 784; A 3003; L 1371
 milý — síly V 663; A 858; L 328 a 5krát
 toho — mnoho V 374 a 8krát, BM 11, 115, H 371, Vid 106; A 134 a 40krát; L 74 a 24krát
 moci — noci V 1350, moci — noci H 472, V 1110; moci — noci A 1078; noci L 184 a 2krát, moci L 1311, moc — noc L 1701
 hořě — mořě V 136 a 4krát; hoře — moře A 2255, moři — hoři A 120 a 2krát; L 589
 bude — nezbude BM 23, nezbuďeš — budeš BM 93; bude — zbude A 11, budem —

zbudem A 938, 4020; nebude — nezbude L 732, bude — zbude L 7
 (se) stalo — nemálo V 1988, H 273, málo — stálo V 1098; málo — (se) stálo A 1522 a 2krát; nemal — stál L 304
 nemalú — chválu V 2360, přechvalu H 110, chvál[ú] — mal[ú] H 375; chválu — nemalú A 279, 2558; L 2044
 býti — píti V 2199; byli — pili A 3463, pitie — bytie A 2548; píti — býti L 1439
 potom — o tom V 318 a 2krát, Vid 20; A 116 a 2krát; L 1585
 jmieti — přieti V 697; mieti A 1631 a 2krát; L 1508, jmieti L 1179, 1153
 rodu — [šk]jodu BM 45; škodu A 1773, 4288; L 377
 ztrat[ím] — [k]rátím H 397; ztratil — neukrátíl A 1597; stratím — ukrátím L 905
 taký — vsáký V 1293, H 162; také — vsaké A 2739, vsake A 257, 4744; vsaké L 1119 a 2krát, tak — vsak L 1131 a 5krát
 sebe — nebe V 589, 885; A 3986; L 804, 820
 skály — nemalý V 1352; skálu — nemalú A 3609; skáli — nemalý L 806, malý L 563, malí L 106
 vynide — snide V 113, vznide V 2346; přijde A 223; vyjide T 1019
 [tak]lé — [všelik]aké H 458; také — všelikaké A 69 a 3krát; L 951, 1057

za to — na to V 2420, H 476, BM 41; A 4550; L 1546
 tomu — domu V 400 a 4krát; A 663 a osm-
 náctkrát; L 472 a 2krát
 odtisků — zisku BM 167; potisknú A 5143;
 potisků L 1715, tisknú L 1878, 1926
 jmajě — znajě Vid 34, V 2098; jmají — znají
 A 4730, mají A 4817, 4843; znají — jmají
 L 1167
 ztrátu — platu M 54, (sě) obrátí — (sě) otpla-
 tí — stratí V 503; ztrátu — odplatu A 2127
 a 2krát, platu A 5603, výplatu A 5311,
 ztratil — nevyplatil A 1434; nezaplatil
 L 1453, vyplatil L 1607, zaplatil L 794,
 (se) odplatí — ztratí L 2046
 radost — žalost V 1064; žalosti — radosti
 A 2347; L 172

toho — jednoho V 1666; A 846, 3415; L 1761
 vzěti — jmieti V 1049; vzieti A 3235 a 5krát,
 jměli — vzeli A 2145 a 3krát; L 1770
 sebě — tebe O 15; sebe A 3383 a 2krát;
 L 947 a 3krát
 právě — hlavě V 893; pravá — hlavu A 856;
 hlavů L 619
 dosáhna — povztaáhna V 1473, těže — dosěže
 V 2326, Vid 100; dosáhnú — táhnú A 3617;
 tiehne — nedosiehne L 2042
 mluvíti — býti V 168; A 459 a 2krát; L 1946
 pravi — se stavi V 829; A 5484; (se) stavil —
 pravil L 180
 pravil — zbavil V 551, nevypravíme — zba-
 víme V 841, neopraviu — zbaviu BM 333;
 vypravil — zbavil A 2408, zpravil A 3958;
 pravil L 1137

3. Alexandreida — Arnošt — Tandariáš

česta — města V 485, 2296, H 329; cesta
 A 4806, cestu — městu A 3623 a 2krát;
 cestů T 520
 rady — hrady V 2143, radu — hradu V 100;
 A 4903; hradě — radě T 896
 jediechu — biechu V 1233; A 2095, bieše —
 jedieše A 4648, 5097; nebieše T 1374
 jměli — jeli V 418, měli — jěli H 132; jeli A
 4720; jel — měl T 630
 může — pomůže V 749, zmůže V 2336, po-
 může[my] — zmůže[my] H 373; může —
 spomůže A 2506, můžeš — pomůžeš A 1420;
 nepomóż — móż T 1193, pomůže — pře-
 může T 740
 pozvání — páni V 1486; páni — zváni A 1510;
 T 13
 pokojě — svoje V 873, svoji — pokoji V 969;

A 4784; pokoje — svoje T 626, pokoj —
 své T 1250
 přebývá — bývá V 2193; přebývá A 4981;
 přebýv — byv T 940
 potáza — káza V 649; kázal — utázal A 1010;
 tázal T 79
 silně — pilně V 2279, H 126, O 34; A 1246;
 T 464, 722
 mieru — vieru V 1086; viery — miery A 101,
 vieru — smieru A 2584, viera — smiera
 A 4923; vieře — mieře T 352
 (sě) brátí — dáti — ostáti V 2009; dáti — (se)
 brátí A 2672, brátí A 4370; T 1014
 kázní — bázní V 77; (v) bázní — v kázní
 A 85; (v) kázní — bez bázní T 77
 mše — síle V 301; A 641, 2135; T 784, TJ
 26, v. 20

4. Alexandreida — Laurin — Tandariáš

hlasy — časy V 1206, H 37, hlasem — časem
 O 77; L 812, 1309, hlasu — času L 1906,
 hlas — čas L 1798; T 1034
 hrdě — tvrdě V 1212, hirdě — tvirdě H 43,
 tvirdý — hirdý Š 12, tvirzí — hirzí H 365;
 hrdé — tvrdé L 682; T 556, hrdá — tvrdá
 T 235
 moji — stojí B 313; stoje — moje L 993,
 1627; T 167

nesú — (z) lesu V 2036, nesa — lesa B 168;
 L 959 a 4krát; T 1180
 pole — vóle V 695 a 2krát, B 287; L 122,
 L 913, vóli — poli L 459; vóli T 918, 1539
 samo — tamo V 2179; tam — sám L 1589;
 T 1380
 [skoči] — oč[i] Š 21; vyskoči — zoči L 1894,
 skoči L 1940; T 1726

5. Arnošt — Laurin — Tandariáš

ctiti — býti A 255, 5055; L 1423; T 1744
 bieše — chtieše A 665 a 9krát, nechtieše
 A 3317; L 1282; T 404
 biechu — vidiechu A 3501, 4154, bieše — vi-
 dieše A 1723 a 2krát; L 1719, biesta —
 viděsta L 1968; vidiechu — biechu T 85
 státi — dáti A 1094 a 3krát; L 1948; T 356

nikoli — vóli A 619, koli A 3429; nikoli
 L 1268 a 3krát; T 1142, koli T 286
 hledě — sede A 4268; hledí — sedí L 1474;
 TP 1613
 chvíle — mše (adv.) A 2600; L 1375 a 2krát;
 T 1354
 viděti — mieti A 5671, jmieti A 2311, ne-

- měla — viděla A 5651; jmieti — viděti L 1830, měl — viděl L 214, neviděl — jměl L 674; mieti — viděti T 780, jmieti T 1607, viděla — jměla T 1481
- přijeti — jmieti A 5631, mieti A 329; nepřijeli — jměli L 389; přijela — jměla T 55, 372
- vítanie — panie A 5293; L 1385 a 2krát; přivítanie T 846
- odpověď — pověď A 758 a 2krát; neodpověď L 853; odpověď T 73
- býti — přijiti A 4624; L 1171; T 189, 248
- pověděti — mieti A 960 a 4krát; L 1105, 1091; T 1537
- byly — připravili A 3563, byli A 4975, A 3511; připraviti — býti L 1159; byl — připravil T 1324
- veselé — děle A 659 a 2krát; L 1201 a 2krát; T 612
- biechu — vidiechu A 4154; bieše — vidieše L 1719; vidiechu — biechu T 85
- byli — učinili A 970 a 4krát, býti — učiniti A 435 a 8krát; L 1621, nebyla — učinila L 442, byli — učinili L 426; T 1469, byl — učinil T 648, 1348

6. Alexandreida — Arnošt

- běchu — vzěchu V 501; biechu — vzechu A 3299
- bieše — nedbajieše V 555; nedbáše A 888, 5721
- blíže — vzdviže M 95; A 4064
- Bohu — mohu V 1714; A 3649
- dáti — chovati V 278; A 2163
- diechu — uzřěchu H 292; uzřěchu A 2351
- při dvořě — o komořě H 102; (na) dvoře — (v) komoře A 511
- jediný — jiný V 863; A 4080
- jednoho — mnoho V 727, 1534; Arn 237 a 3krát
- jemu — svému B 38, V 1084; A 718 a 3krát
- zlého — jiného — svého V 1722; svého — jímého A 4360, svého — zlého A 1769
- káza — rozkáza V 2119; A 1611, 5421
- kopie — krópě V 1654; A 1603
- křivý — lstivý V 117; A 920, 976, lstiví — křiví A 28
- majě — krajě V 995; maje — kraje A 1779
- málo — (se) dostalo V 1136, S 52; A 4406
- málo — ostalo V 1773; A 3341
- matka — děťátku V 721, 803; A 1948 a 2krát
- matku — děťátku V 1918, H 213; A 2051
- měsiece — viece V 561, 2052, H 316, 403, Vid 9; A 2299, 4937
- mnoho — onoho B 24, V 1630; A 5091 a 3krát
- se nevrátil — ztratil V 542; A 1054 a 3krát
- noviny — viny B 309; A 1356
- mravy — pravý V 236; mravy A 2476
- odpočine — mine H 377; A 2341
- práva — stává V 251, 1934, H 231; A 2504, 2426
- pravi — se stavi V 829; A 5484
- piršě — siršě B 170; pršie — sršie A 5171
- robě — tobě V 1037; A 4602
- fěci — utěci BM 117; A 3651, 1400
- skutek — smutek V 462; A 3938
- smutka — skutka V 1720; A 1516
- zámutkem — skutkem BM 265; skutek — zámutek A 1528 a 2krát
- smůti — hnůti V 2127, Vid 42; A 1240
- slove — plove V 2195, 2290; A 4394
- slovieše — bieše V 73, B 116; A 89 a 2krát
- spadne — popadne V 1118; popadnú — spadnú A 4530
- stáše — zdáše V 303; A 2787, 3045
- svému — čstnému V 967; ctnému A 2903
- škodu — vzbodú V 1799, zbodú V 2080; bodú A 3523, 4304
- o to — toto V 747; A 886 a 3krát
- toho — přemného V 1498, V 1090; přemného A 661 a 5krát
- toho — onoho H 120; A 5949, 5868
- tomu — komu V 1451 a 2krát, B 317, BM 251; A 2546, 4997
- vině — čině B 311; činie — vinie A 30, činí — vini A 1757
- vody — škody V 1805, 1863, M 8; A 4106
- vstáti — se bráti V 703, 933; A 5587 a 5krát
- všeho — svého V 1358; A 3, 4220
- vybra — sebrá V 376; A 4506
- zbaven — unaven B 148; A 852, 1170
- zlému — jemu V 1660; A 916
- znamenie — nenie V 355, 2414, H 383, 395; A 3381
- běžiz — stěžiz V 1366; stěžie — běžie A 5291
- bydlo — osidlo H 266, V 96; bydlé — neosidlé A 2412
- časnú — krásnú V 759; krásný — časný A 2309
- dávné — slavné V 661; dávnno — slavno A 4857
- (se) dosta — postá V 1120; (se) nedosta A 1850
- čáka — taká BM 107; taký — čáky A 1621
- hlava — poprava V 314; popravu — hlavu A 1388
- hodina — syna V 86; synu — hodinu A 441
- hřimá — neotjímá — zima V 1446; objímá — hřimá A 3219
- jmiechu — nerozumiechu V 653; nerozoměti — jmieti A 3175
- kniežě — (se) potieže V 322; knieže — se tieže A 429

- markrabí — hrabí H 185; lankrabie — hrabie A 1128 a 2krát
 mladý — rady V 130, 971; mladá — rada A 427
 (se) hodi — neuškodí V 1554, nepoškodí B 82; (se) hodi — uškodí A. 4430, (se) nehodi — škodí A 768
 pobledie — vzbvedie V 2418, H 484; odpověď — pobledě A 870
 pobil — porobil V 174; pobyl — podrobil A 4482
 pochváli — se oddáli V 61; se nevzdáli — pochváli A 2674
 pospiechá — do smiecha V 1364; pospiešiechu — do smiechu A 3497
 proskočie — utočie V 1516; vztoči — proskoči A 5742
 psáno — nedáno V 899, písáno V 743; psána — dána A 5838
 (se) přichýle — míle (adv.) V 1916, H 211; (se) chýlé — míle (subst.) A 3503
 po rovnu — neskrovnú M 12; neskrovní — rovní A 4562
 sada — rada V 202; sedú — radu A 259
 slova — hotova V 57, slově — hotově BM 149; hotovo — slovo A 824, hotovu — slovú A 1613
 snažen — převážen Š 80; snažně — převážně A 1811
 sstojte — (se) okojte V 1330; stojie — kojie A 25
 sžadáv — hřadáv M 89; hledá — žádá A 3962
 ukráci — se navráci V 671, kráci — se navráci V 294; ukrátil — se navrátil A 5241
 ukrutnému — k smutnému V 2233; smutné — ukrutné A 3892
 (k) vieře — věrie V 2088, Víd 24; dověře — (při) vieře A 605
 vinu — příčinu H 413, V 771; činu — vinú A 1743, činy — viny A 1745, 1422
 (po) vnaďe — (v) radě V 204; rady — vnady A 752
 výborného — předraheho V 620; předraheho — převýborného A 2803

7. Alexandreida — Laurin

- dbáti — dáti V 63; L 1595, nedbati L 1235
 dobytí — býti M 6; L 282, 1121
 dále — krále V 343, 2292, H 66, BM 105; L 1472
 jmány — dámy BM 239; mám — dám L 1361, 1542, máme — nedáme L 419
 stáše — dáváše V 149; dáváchu — stáchu L 1994
 oš diva — živa V 1882, 2072; div — živ L 38 a 3krát, divý — živý L 42, 1193
 dobudeš — zbudeš — se nepřebudeš V 1871; dobudeš — zbudeš L 1820
 čísla — rozmysla V 1380, dómysla BM 197; smysla L 284
 stonal — dokonal V 789; dokona — vstona L 124
 noviny — hrdiny V 1348; L 146
 jeden — nezbeden V 219; L 228
 učini — jiní H 201; činí L 373, 1462
 jinú — činu V 1224, H 57; jiný — činy L 30, 1504
 Iudem — budem BM 245; lidem — budem L 1247
 Iudí — zbudi V 1914, vzbudí V 2396, H 438; zbudi — lidi L 1687
 (z) luku (nom. luk) — (s) rukú V 1696, ruka — luka V 1761; lúku (nom. lúka) — ruku L 96 a 2krát
 péče — meče V 1370, 172, M 24; L 1609, péci — meči L 989
 města — přesta V 506, přestá H 282; přesta L 2050
 mnohý — nohy V 1763, 186; mnohá — noha L 278
 mužě — slůžě BM 323, muži — slúží V 1222, H 55; muže — slúžie L 102
 (se) nestydí — nevidí BM 193; nevidí — se stydí L 1063, nevidím — (se) stydím L 1802
 přemoci (verb.) — v noci M 72; přemoci L 1041
 rohy — nohy B 255; L 525
 obá — dobu V 1526, B 62; oba — doba L 276, 1984
 (se) obrátia — ukrátia V 1572; (se) obráti — ukráti L 1757
 odolá — zavola M 16; odola — zvola L 933
 pláty — zlatý V 1396; L 318
 se nedostává — (podlé) práva V 753; L 274
 bude — probude B 259; L 479
 vámi — sami V 1324; vám — sám L 1047, 440
 seka — řeka V 1678; sekú — řekú L 1938
 pole — vóle — (na) stole V 291; vuole — na stole L 1520
 (v) miestě — štěstie — věstě V 2261; štěstie — zvěstie L 355
 taký — pod oblaky V 1336, v oblaky B 60; pod oblaky L 1486
 užívaje — maje V 353; užívám — jmám L 843
 věci — ostřieci — dosieci V 2110; věci — ostřieci L 1365
 zlata — stráta — vrata V 340; vrata — od zlata L 160, 1389, zlatá L 1536
 zbden — nehoden V 1782; L 605
 známo — tamo V 3 a 2krát; L 90

8. Alexandreida — Tandariáš

kdsi — časy V 773; kdesi TP 456
 době — tobě V 979; T 664
 býti — z[býti] H 407; zbýti T 11
 kniežata — zlata V 1029; T 1382
 lida — klida V 396, Iuda 2434, lidmi — klidni
 T 770
 málo — (sě) dálo V 2340; T 161, 1643
 málo — (sě) zdálo V 1342; T 438
 mře — úsilé V 271; H 238; T 618 a 2krát

mocný — pomocný B 257; spomocný T 3
 (na) straně — ráně V 1463; ranie — k straně
 T 1216
 dáno — ráno V 1285, H 154; L 960
 těmi — všemi V 349; těm — všem T 628,
 676
 věci — sieci V 2145; séci T 736
 znáti — vstáti B 303; státi — znáti T 1623

9. Arnošt — Laurin

(se) báli — stáli A 189; (se) báti — státi
 L 1846
 biechu — svietiechu A 2763, 3061; L 322
 bieše — nemožieše A 3423; L 865
 bieše — tepieše A 4036; L 653
 jest — lest A 3697; L 1407
 kamenie — kořeníe A 3753; L 208
 koli — nikoli A 1830, 1888; L 863
 leží — neběží A 3755, ležie — neběžie A 4456;
 leží — běžie L 1918
 bieše — ležieše A 1076 a 5krát; L 252, 1437
 máti — požehnati A 1968; žehnati L 1663
 jmějieše + se stkvieše A 3047; stkvěla —
 měla L 176, měl — stkvěl L 316
 meškánie — kázanie A 734, 4234; L 623
 mře (adv.) — pile A 173 a 4krát; mře (subst.)
 L 979
 milosti — dosti A 1997 a 3krát, milostí A 150;
 milosti L 209
 moje — tvoje A 5800; mój — tvój L 70
 a 3krát
 nebe — tebe A 5814, 1368; L 820
 hodné — podobné A 2865 a 2krát; nehodné
 L 452
 plakati — máti A 2229, 5488; L 1601
 poděkova — slova A 1398, 1995; L 1363
 se rozlúčil — poručí A 2029; poručil — ne-
 odlúčil L 1093
 ve zdraví — pravi A 5541; L 1593
 pravie — zdravie A 5563; L 1239
 býti — dařiti A 177; obdařiti L 1359
 byli — bili A 5039, býti — bti A 2983;
 L 792, 1015, 1898, byl — bil L 666

dosti — žalosti A 3171; L 1317 a 3krát
 jedti — vzieti A 1908, jeti A 1926; L 1713,
 jedti L 128
 pravieše — vieše A 2420; L 15, 2000
 biechu — prosiechu A 5307; prosieše — bieše
 L 831, 867
 s radostí — dosti A 2640, radosti A 4556,
 4722; L 1725
 radu — svádu A 1026; rady — svády L 511
 řekl — (se) nevztekl A 3109; se vztekl L 1950,
 řeci — (se) vztéci L 1808, ztéci L 1403
 skoči — ztoči A 3331; skočím — potočím
 L 140
 slúžití — býti A 1428, 4987; L 893
 jmieti — slyšeti A 2017, 1470; L 476
 státi — pykati A 3365; stáchu — pykáchu
 L 837
 pane — stane A 1328 a 4krát; L 1161 a
 10krát
 bieše — stkvieše A 5409, 3057; L 232 a 5krát
 strany — v prostrani A 2819; stranú — po
 prostranu L 238
 plodí — škodí A 5478, uškodí A 942, plodil —
 škodil A 1270; plodí — obchodí — škodí —
 schodí L 2026
 tobě — tobě A 305, 453; L 728
 tomu — tomu A 13 a 8krát; L 740 a 2krát
 (u) dveři — udeři A 3333; podlé dveři L 698
 vieše — chieše A 3233; L 1705
 vstali — malí A 4316; L 1689
 zdiati — viděti A 2321; L 1850
 zlato — na to A 3015, 3021; L 9 a 3krát
 zlosti — dosti A 34; zlostí L 1427

10. Arnošt — Tandariáš

bieše — vědieše A 2991, nevědieše A 2285;
 T 478
 bieše — stojieše A 2540, 3355; T 1370
 byli — připravili A 3511 a 2krát; byl —
 připravil T 1324
 býti — prositi A 2564 a 4krát; T 1527
 bývali — nevidali A 4212; vídal — býval
 T 45
 činili — ulěčili A 1202; léčiti — činiti T 504
 sami — (se) dámy A 1886; dám — sám
 T 1208

děkováše — stáše A 740; T 1730
 svými — dobrými A 4364; dobrým — svým
 T 928
 zboru — dvoru A 249; T 23 a 2krát, dvór —
 zbor T 5
 (na) dvoře — se pokoře A 1264; (k) dvoru —
 u pokoru T 658
 helmy — velmi A 2265, 2400; T 276
 přeráda — hrada A 3005; ráda T 322, hraď —
 rád T 680 a 3krát

- (na) hradě — (v) ohradě A 2372, 2438; hradu — ohradu T 746
 bieše — jedieše A 4648, 5097; nebieše T 1374
 jeho — mnoho A 950; T 458, 560
 jeho — toho A 1206; T 233
 jemu — zlému A 916; jeho — zlého T 398, 1148
 jmějieše — ctieše A 5429; T 1418
 mieti — učiniti A 4362; činiti T 904
 kamenie — nenie A 2781 a 2krát; T 43
 mieti — umkieti A 1286 a 5krát; T 1662
 zvěděti — mieti A 1294; T 1268
 mieti — obdržeti A 1896; měli — obdrželi T 1260
 milého — jeho A 1232; T 310, 608
 milosti — radosti A 3791 a 5krát; T 1795 a 2krát
 nemeškaje — se ptaje A 445; nemeškajíc — se ptajíc T 219
 odpuštění — bez meškánie A 163, 722; T 944
 klánie — panie A 673; T 1372
 vstane — pohané A 5321; pohana — za rána — vstana — panna T 1022
 stáše — přebýváše A 146; stál — přebýval T 246
 postavil — připravil A 1689, připraví — ostaví A 4995, 5902; postaví T 1300
 plakati — pykati A 2217 a 3krát; T 1637
 se líbí — slíbí A 4849; T 1535
 slúžiti — učiniti A 591; činili — slúžili T 508
 smútil — rozlúčil A 2089; smúti — rozlúčiti T 418
 stály — přitáhly A 3667; stáli — táhli T 1561
 svým — jim A 4402; T 1555
 táhniese — jmějieše A 982; T 252
 toho — toho A 3323 a 3krát; T 672
 prositi — učiniti A 1248 a 2krát; T 1048
 učinichu — provodichu A 2153; učiniti — provoditi T 1232
 vztáza — ukáza A 4845; T 1400
 jediechu — uzřechu A 3515; jediesta — uzřesta T 1338
 vzhlede — vede A 4794; veda — hlédá T 302
 dáváchu — zjímachu A 1116, 4338; zjímati — dávati T 532
 zjeviti — býti A 1212; zjevili — byli T 538

11. Laurin — Tandariáš.

- bráni — [ne]rani L 1003; ranil — bránil T 1214, zranil TP 484
 pustiti — býti L 823; T 169
 čest — jest L 2012 a 13krát; T 1044
 chvíli — míli L 444, 808; T 442
 chvíti — navrátí L 925; vrátí T 714, 1404
 mine — jiné L 1211; nemine T 1784
 jmenování — poddání L 104; jmenovaný — poddaný T 107
 kniežaty — dáti L 609; T 370
 kněz — věz L 40 a 6krát; knieže — věze T 1489
 člověk — kolivěk L 1844; T 500
 známe — máme L 310; máte — znáte T 926
 vzděl — měl L 1566; nezděl T 1664
 meškánie — hnánie L 1988; T 872
 měli — zvěděli L 559; mieti — zvěděti T 1268
 násilé — míle L 635; T 1008
 uteče — obleče L 1639; teče T 726
 oděnie — meškánie L 1768, 1675; T 1026
 zaslúženie — panie L 873; paní — zaslúhování T 1202
 spěš — pěš L 611; T 1140
 rád — snad L 363, 736; T 932
 tam — sám L 1589; T 1380
 schovati — poslúchati L 1005; T 1682
 jieti — zdiati L 1747; T 864

Shrneme-li shody podle jednotlivých památek, dostaneme tento stav: Vliv Alexandreidy na Vévodu Arnošta je zachycen sub 1, 2, 3, 6. Nejvýznamnější shody Laurina se staršími skladbami ukazují odstavce 1, 2, 4, 5, 7, 9. Konečně charakteristické rýmy, které se reflektují v Tandariáši, najdeme sub 1, 3, 4, 5, 8, 10, 11. Sečteme-li všechny shody (včetně těch, které nejsou zařazeny do tohoto výběrového seznamu), dojdeme k těmto výsledkům: Vévoda Arnošt — s Alexandreidou se shoduje 18 % rýmů; Laurin — s Alexandreidou souvisí na 25 % rýmů, s Arnoštem asi 27 %; Tandariáš — s Alexandreidou se shoduje 13 % rýmů, s Arnoštem 25 %, s Laurinem 16 %. Znamenalo by to tedy, že v Laurinovi a Tandariáši je více než polovina rýmů odvozena ze starších skladeb (přitom může být míra shod ještě o něco vyšší, neboť nesmíme zapomínat, že srovnáváme celé skladby se zlomky Alexandreidy). Toto vysoké procento se nám poněkud zmenší odečtením shod společných několika starším skladbám, které můžeme počítat jen jednou, takže u Laurina a Tandariáše se shoduje se staršími skladbami asi 35 % rýmů. Vidíme, jak vliv Alexandreidy, u Arnošta

velmi výrazný přes relativně nižší procento shod (jde tu však často o rýmy velmi charakteristické), projevuje se ještě v Laurinovi velmi silně, je však už vyvažován působením Arnošta (v řadě rýmů je ovšem možnost společného vlivu); v Tandariáši pak působení známých zlomků Alexandreidy značně klesá pod úroveň vlivu Arnošta a Laurina (je to vidět především z toho, jak nepatrně je přímých shod s Alexandreidou, které by nebyly společné s ostatními skladbami — viz odstavec 8). Ovšem ani společné shody nejsou ve stejné rovině: někdy mohly stejně působit všechny starší památky, zvláště je-li ve všech rým v totožné podobě, jindy však má rým pozdější básně užší vztah tu ke skladbě starší (např. pokoje — svoje T 626 má blíže k rýmu pokojě — svoje V 873 než k pokoji — svoji A 4784; píti — býti L 1439 spíše souvisí s býti — píti V 2199 než s pitie — bytie A 2548 a byli — pili A 3463), tu zase k mladší (např. páni — zváni T 13 má blíže k témuž rýmu v A 1510 než k pozvání — páni V 1486; čas — hlas T 1034 je pod přímějším vlivem rýmu hlas — čas L 1798 než rýmů týchž slov v Alexandreidě i v Laurinovi, kde jsou v jiných pádech).

Při stanovení vlivů jednotlivých skladeb musíme být opatrní, protože rýmy jako jmějieše — bieše, vzieti — jmieti, toho — mnoho, jeho — svého, zlého — svého, býti — jíti a řadu jiných najdeme nejen v těchto památkách, nýbrž i ve zlomech legend a apokryfů, v Dalimilově kronice, v Ezopových bajkách a v mnohých jiných básnických výtvorech 14. století. A některé shody našich skladeb s Alexandreidou jsou současně shodami tu se zlomky legend (cestu — městu, moci — pomoci, tomu — domu, slove — plove, nemalú — chválu, hoře — moře, veliký — všeliký, krále — mále, dvoře — komoře, krásy — časy, měsiece — vice, vědě — povědě, skutek — smutek, škody — vody, živý — divý aj.), tu s Dalimilem (např. bieše — slovieše, odpovědě — vědě, krále — u mále, tobě — sobě, mají — znají, pobi — doby, radu — hradu, kněz — věz, hrad — rád, viní — učiní), tu opět s Ezopem (rytieři — kropieři, tobě — sobě, moci — noci, dobů — sebů, hoře — moře, síle — míle atd.). Je pravděpodobné, že ani tyto výtvory (nebo aspoň některé z nich) nebyly pozdějším skladatelům neznámé. Odkud tedy tu nebo onu rýmovou dvojici naši veršovci znali? A zde musím vzít v úvahu i to, že známe staročeskou veršovou produkci jen kuse, že tytéž rýmy se mohly mnohokrát vyskytnout i v dílech nám neznámých.

Nemůžeme proto v každé jednotlivé souvislosti vidět nezvratný důkaz působení jedné skladby na druhou. Pohlédneme-li však na celý komplex shod ve zkoumaných rytířských památkách, je situace jiná; takové množství shod nemůže být náhodné.

Pouhé zjištění shodných rýmů však nestačí; bylo by zapotřebí rozebrat jednotlivé shody a všimnout si, jaký význam které dvojice v kontextu našich skladeb měly. Některé rýmy jsou totiž neurčité, nemají vyhraněný význam a lze jich proto užít v nejrůznějších souvislostech bez zvláštní příčiny (např. jmějieše — bieše, mnoho — toho, taký — všaký, tomu — domu, tebe — sebe, vice — chtiece, sám — tam aj.), jiné mají význam formální, například slouží k uvádění přímé řeči (odpovědě — vědě) nebo k zahájení promluvy (pane — se stane), mnohé jsou spjaty s rytířským životem u dvora (dvoru — zboru, klánie — pro panie, páni — zváni, v zlatě — bohatě, rytieři — pod kropieři, kniežata — ot zlata), s bojovými situacemi (ránu — na stranu, péče — meče, obráti — ukráti, seka — řeka, zboden — nehoden, bítí — dobytí, ranie — k straně, bieše — tepieše, udeři — podlé dveří, ranil — bránil, stály — přitáhly,

helmy — velmi, bez meškání — hnání aj.), některé slouží k charakteristice osob (v kázni — v básni, křivý — lstivý) atd.

Bylo by třeba věnovat pozornost také větším shodám, které doprovázejí rýmové shody (stejně obraty i celé verše). Na takový detailní rozbor zde však není místo. Odkazuji tu proto aspoň na slovní a veršové shody mezi Arnoštem a Alexandreidou, o nichž jsem psal v 3. čísle tohoto časopisu;²⁹ na doplnění obrazu uvedu ještě několik příkladů z Laurina:

- | | | | |
|-----------|---|-----------|---|
| V 907n.: | <i>Tehdy jak brzo to povědě,
kam se podě, živ nevědě</i> | L 688n.: | <i>Tak ten hrdina povědě,
kam se poděl, živ nevědě</i> |
| V 1678n.: | <i>kam se ten obrátí seka,
tu krev teče jako řeka.
A kdyžto uzřě Filota</i> | L 1938n.: | <i>Na naše tovariše velmi sekú,
krev z nich teče jako řekú!
Když to Hylbrant právě zočí</i> |
| V 3n.: | <i>že jmu bylo všecko známo
v zemi, v moři, v hvězdách tamo</i> | L 90n.: | <i>Tomu mnoho příhod známo
v zemi, v lesiech, v horách tamo</i> |
| A 3321n.: | <i>Tohot jí má každý přieti,
kdo chce čest na světě jmieti</i> | L 1508n.: | <i>Zákonť jest, každé panie přieti,
tobě chválu i čest mieti</i> |
| A 5293n.: | <i>Králi dávajíce milé vítanie.
K tomu krásné mnohé panie</i> | L 1385n.: | <i>Ihned tu překrásné panie
dachu jim milé vítanie</i> |
| A 5480n.: | <i>A tak dobrodružsky činí,
nižádný ho v ničem neviní.</i> | L 36n.: | <i>Ješto bý tak velikú věc činil,
nižádného v ničemz nevinil</i> |
| A 5577n.: | <i>Anť v radostné bydlí chvále.
Nepomeškav posel dále</i> | L 1379n.: | <i>Tak pojedú málo dále,
jeden druhému bydllo chvále</i> |

Někdy se shodují celé verše, aniž by došlo také ke shodě v druhém rýmovém členu:

- | | | | |
|-----------|--|-----------|---|
| A 5121n.: | <i>Tomuť jest jistě býti,
žeť chci toho zaslúžiti.</i> | L 861n.: | <i>žeť chci toho zaslúžiti;
rač ho pro mě propustiti!</i> |
| A 1769n.: | <i>Ciesář podle hněvu svého
učiniv tu mnoho zlého</i> | L 1544n.: | <i>A od Hylbranta starého.
Učinil mi mnoho zlého.</i> |

Mezi Tandariášem a ostatními skladbami je výraznějších shod málo. Uvedu pouze jednu pro ilustraci:

- | | | | |
|----------|--|-----------|--|
| L 641n.: | <i>da berúnskému knězi hroznú ránu,
že mu štít letí na stranu;</i> | T 1392n.: | <i>da mu Tandariáš ránu,
že knieže letí na stranu.</i> |
|----------|--|-----------|--|

Aspoň na jednom příkladu bych chtěl ukázat, jak by nás mohlo zavést děláni přílišných závěrů z jednotlivých shod bez přihlídnutí k jiným památkám. Tak bychom mohli ve dvojverší z úvodu Laurina spatřovat přímý vliv Arnošta:

- | | | | |
|---------|---|--------|---|
| A 11n.: | <i>Ten uslyšen jistě bude
a k tomu vše žalosti zbude.</i> | L 7n.: | <i>Neb múdrý slyše múdřeji bude;
a tudy truchlé chvíle zbude;</i> |
|---------|---|--------|---|

Situace je tu však složitější. Daleko větší shodu s verši Laurina totiž najdeme v úvodu Dalimila:³⁰

Dal 49n.:

Neb uslyšě múdrý řěč múdrú múdřejší bude
a túžebný tiemto túhy zbude.

Shoda s Dalimilem je výrazně podepřena eufonickými prvky — kromě opakování základu *múdr* je v druhém verši aliterace.

Avšak někdy mohou být pro zjištění vztahů skladeb průkaznější i pouhé rýmy, jde-li o dvojice charakteristické a použité ve zvláštních situacích. Úvedu tři takové případy z Vévody Arnošta.

V 1654n.:

*tak se mdle otrúti kopie,
jakžto když z bůřě krópě
někde na tvrdý dóm spadne:*

A 1603n.:

*Tu' u bráně mnoho kopie
rozdrízhachu, anoť krópě
krvavé vzhodie
a oni tu ve krvi brodie.*

Zatímco obraz v Alx je zcela logický, v Arn je rýmu *krópě* užito poněkud násilně. Ještě jedna věc je tu zajímavá. Genitiv pl. subst. *kopie* zněl i ve staré češtině *kopí*, v Arn je místo toho *kopie*. Není pochyby, že básník Arnošta tu chtěl za každou cenu uplatnit zajímavou rýmovou dvojici, na kterou si v souvislosti s líčením bojové scény vzpomněl.

Alexandreida vypráví o obrovi:

B 167n.:

*Jakžto kádcu majě hlavu
a žird vňuz pavuzu nesa,
jakž ju kdes byl vytírhil z lesa,
takž, jadyž šel, tady piršě
před ním běhal přeč lud, širšě*

A 5169n.:

*Anť jim obr dáva rány
i jich sluhám na vše strany,
anoť s nich helmové pršie,
a pohané před nimi sršie.*

Skladatel Arnošta líče, jak Arnoštův obr si počínal v bitvě, vzpomněl si na podobnou situaci v Alexandreidě. Nevadí, že rýmových slov je užito v poněkud odlišném významu; význam slova *piršě* z Alexandreidy byl pro skladatele Arnošta patrně již archaismem.

V Alexandreidě počíná vlastní děj charakteristikou krále Filipa a jeho manželky:

V 73n.:

*Olympias — tak slovieše —
ovšcm dívne krásy bieše.
Daru má ot Boha mnoho
když čstrnú ženú daři koho;
kteráž z založenie kázní,
téj netřeba časté bázní.*

Tyto verše jistě zněly v mysli autora Arnošta, když počínal své vyprávění o hrdinovi eposu:

A 83n.:

*že ten ještě z své mladosti
vždycky přebýval ve ctnosti,
v lepotě, v kniežecí bázní.
Poslúchal své matky v kázní,
jenž jej vždy připravovala
ke cti a tak jej vzhovovala.
Arnošt to knieže slovieše,
pln ctnosti i viery bieše.*

Máme tu hned dvě shodné dvojice (změna slovesa kázní v subst. není na závalu) pohromadě ve stejné situaci.

V Laurinovi najdeme řadu míst, kde jsou dvojice shodné se staršími památkami přímo nakupeny (po straně uvádím verše Alexandreidy a Arnošta, s nimiž se příslušný rým shoduje):

L 804—813:

<i>Tak hrozný hlas pustí s sebe,</i>	V 589, 885, A 3986
<i>až právě jdeš pod nebe.</i>	
<i>I po horách i po skáli</i>	V 1352, A 3609
<i>slýšiechu ten zvuk nemalý.</i>	
<i>Tak křičieše dlúhú chvíli,</i>	A 2600 mfe — chvíle
<i>až by pět ušel míli.</i>	
<i>Slyšev každý i neslyše.</i>	A 3163 slyše — zdyše
<i>A když Lavryn ležieše nedyše,</i>	
<i>tu pomeškav malým časem,</i>	V 1206, H 37 hlasy — časy
<i>opět křiče hrozným hlasem.</i>	

L 1936—1953:

<i>Obróv pět přišlo mocí,</i>	B 2, A 3569, 4066
<i>tiť chtie mužikóm pomoci;</i>	
<i>na naše tovariše velmi sekú,</i>	V 1678 seka — řeka
<i>krev z nich teče jako řekú.</i>	
<i>Když to Hylbrant právě zoři,</i>	S 21 [skoči] — oě[i]
<i>velmí brzo k nima skoči.</i>	
<i>Starce oba uzřesta ráda,</i>	BM 227 radě — vadě
<i>neb by se jim skoro stala vada</i>	
<i>od těch přehrozných obróv.</i>	
<i>Tehdy Vítek Vílantóv</i>	
<i>poče k Volřartovi mluviti:</i>	V 168, A 3367, 459, 469
<i>„Tak náma najhoršíma býti!</i>	
<i>Jako dojkám tuto státi!</i>	A 1094, 5367, 5707, 5762
<i>Lépe nám životy dáti!“</i>	
<i>Volřart křičieše, jako by se vztekl,</i>	A 3109 řekl — (se) nevztekl
<i>a řka: „Vítku, pravdu si řekl!</i>	
<i>Nezákon nám státi děle!</i>	A 357, 659, 5545
<i>Pójdem! povidieme, kterak se tam veselé!</i>	

Takových pasáží je v celé skladbě více.

Hlediska, na něž jsme zvyklí v moderní poezii, nás mohou svádět k tomu, abychom podle množství převzatých rýmů (případně i celých veršů a obrátů) posuzovali také hodnotu výtvorů středověkých. S tímto stanoviskem však pro starší literaturu nevystačíme. Množství shod s dřívějšími díly mají totiž nejen skladby, které nepovažujeme za vrcholy písemnictví 14. století, nýbrž i díla přední. Ať již dáváme prioritu cyklu nejstarších legend nebo Alexandreidě, je zřejmé, že mezi těmito básněmi významných kvalit jsou těsné vztahy. Tato situace se nemění během 14. století, spíše naopak: protože můžeme srovnávat větší množství památek, množství shod mezi jednotlivými skladbami nám roste. Vezměme si pro ilustraci alespoň dvě skladby, časově blízké rytířským románům. V Životě svatě Kateřiny, jehož autorovi velmi záleželo na uměleckém zpracování i na osobitosti podání, najdeme velké množství rýmů shodných se staršími památkami: v prvních 200 verších je možno asi 40 % rýmových dvojic odvodit z Alexandreidy a z Arnošta (některé také případně od legend a apokryfů). A vezmeme-li si poslední velké dílo šlechtického básnictví 14. století, Smilovu Novou radu, zjistíme vztahy ještě silnější: v prvních 200 verších jsem zjistil na 50 % rýmů shodných s Alexandreidou a Arnoštem. Vidíme tedy, že ani náročná

básníci, jimž umělecká stránka jejich děl nebyla vedlejší, neváhali použít ve velké míře rýmového materiálu vytvořeného tradicí. To nás vede k závěru, že je nesprávné hodnotit formu středověkých děl (stejně jako jejich tematickou původnost) podle dnešního hlediska. I ve formě jako celku neusilovali básníci 14. století o maximální originalnost v dnešním smyslu; naopak, snažili se co nejvíce využít prostředků osvědčených v jiných dílech a u jiných autorů. Nemůžeme tedy staré veršovce hodnotit podle toho, kolik rýmů přejali, nýbrž podle toho, co se jim z přejatého materiálu podařilo vytvořit. Středověký skladatel se držel soudobé ustálené tradice v látce i podání, a k tomuto základu přidával některé své osobitosti jak v tematických a kompozičních změnách, tak ve způsobu zpracování. Téma ovšem čerpal staročeský básník často z děl jinojazyčných, nejvíce latinských, kdežto ve způsobu zpracování navazoval na domácí tradici. Pokud jde o rým, máme pěkný příklad ve Vévodovi Arnoštovi: v německé skladbě se to přímo hemží jednoslabičnými rýmy, které mají vůbec převahu (např. prvních 14 veršů jsou samé rýmy jednoslabičné), avšak český skladatel se tím nenechal ovlivnit, nýbrž podle zásad soudobé české veršované epiky užíval jednoslabičných rýmů jako prostředku zcela ojedinělého (jedna dvojice připadá na 285 veršů).

Veršované rytířské romány, vzniklé po Alexandreidě, zapojují se do tradice české veršované epiky 14. století, tuto tradici však neobohacují a nerozvíjejí novými myšlenkovými ani uměleckými výboji. Zprvu v době silného působení Alexandreidy udržují si ještě slušnou uměleckou úroveň — zvláště Vévoda Arnošt je složen plynulým a obratným veršem, který nepostrádá plastičností a barvitostí líčení —, později se však na nich projevuje rozklad a úpadek veršované epiky. Z těchto pozdějších skladeb se také vytrácí vlastní rytířská ideologie a pozornost veršovců se zaměřuje jen na dobrodružný děj a milostné příhody. Souvisí to jednak s rozpadem rytířství, jednak tu mohla mít vliv i změna publika. Kdežto u Arnošta je původní určení pro šlechtické publikum mimo pochybnost (galantnost k ženám, zdůrazňování urozenosti, dvorských mravů a manské závislosti a konečně také označování měšťanů za „chlapy“, i když tu nejde o výraz odporu k neurozeným), je v Laurinovi takových rysů málo a v Tandariáši už vlastně žádné. Tím se tyto skladby přibližují dobrodružným látkám zpracovávaným od druhé poloviny 14. století v próze, která vytlačuje z epiky verš. K jisté obnově zájmu o veršované rytířské skladby dochází po husitských válkách. Můžeme-li dělat nějaké závěry z počtu dochovaných rukopisů (a také z jejich případných variant, které svědčí o větším počtu kolujících rukopisů), vidíme, že se tehdy zájmu netěšily ani tak skladby oslavující staré rytířské ideály (Arnošt, částečně Laurin; Alexandreida je této době už zcela cizí), nýbrž především ty skladby, které chtěly pobavit svým dějem, v němž se staly určujícím prvkem vztahy milostné (Tandariáš, Tristram). Ještě před koncem 15. století se však i tyto básně přestávají opisovat, i když ještě nějakou dobu zůstávají v povědomí části publika, jak svědčí např. narážka na Tristrama v Naučení rodičům z přelomu 15. a 16. století. Na místo veršovaných rytířských skladeb — k jejichž ústupu přispěla jistě i veršová forma, která byla v epice již pocíťována jako něco archaického — nastupují vedle starších prozaických „historií“ (Brunčvík, Trojanská kronika, Apollonius, povídka o Alexandrovi Velikém) nové dobrodružné a milostné povídky renesanční (např. z Boccacciovi Decameronu). Mnohé z nich pak docházejí rozšíření v populárních tiscích.

Poznámky

¹ Pouhé zlomky se dochovaly z dalšího rytířského eposu, tzv. *Růžové zahrady veliké*, kde byl hrdinou rovněž Jetřich Berúnský. Zlomky vydal Ad. Patera v ČCM 1881, 464–477, další drobný zlomek Jos. Truhlář v LF 1886, 307–308.

² O tom nejrozsáhleji Hans Holm Bielfeldt, *Die Quellen der alttschechischen Alexandreis*, Berlin 1951. Bielfeldtovu metodu kriticky rozebral Josef Hrabák, *Nová práce o staročeské Alexandreidě*, Česká literatura 1 (1953), 37–45 (kněžně ve Studiih ze starší české literatury, Praha 1956, 93–105 pod názvem *K otázce hodnocení staročeské Alexandreidy s hlediska původnosti*). — Nově objevený Ostrřihomský zlomek Alexandreidy srovnal s latinskou a německou básní Leopold Zatočil, *Ostrřihomský zlomek staročeské Alexandreidy a jeho poměr ke Gualtherovi a Ulrichovi z Eschenbachu*, sborník *Rodné zemi* (Brno 1958), 347–360. — K otázce se vrátil Bielfeldt ve studii *Die Verbindung der tschechischen und deutschen Literatur im 13. Jahrhundert und die Quellen der alttschechischen Alexandreis*, Slavjanskaja filologia III, Moskva 1958, str. 252–281.

³ Srov. v citované Hrabákově studii — v kněžním vydání s. 104–105.

⁴ Srov. Hugo Siebenschein a Leopold Zatočil, *Štručně dějiny německé literatury do roku 1250 s ukázkami originálů a jejich překlady*, 1958 (skripta), s. 112. — Bielfeldt, *Die Quellen...*, 21–22.

⁵ V. E. Mourek, *Tandarius a Floribella*, Praha 1887, 82–84.

⁶ Srov. u Mourka, op. cit., 84–85.

⁷ Jan Loriš, *Staročeská píseň „O Arnoštovi“*, Výroční zpráva c. k. vyšší reálné školy v Hradci Králové za šk. r. 1891–1892, 29.

⁸ V úvodu k edici na s. 21.

⁹ Frant. Prusík, *Přispěvky ku kritice textové: Arnošt. Krok 6* (1892), 59.

¹⁰ *Dějiny literatury české I*, 1929, 279–282.

¹¹ Karel J. Černý, *Staročeská básně o Laurínovi a její originál*. Výroční zpráva c. k. české vyšší školy reálné v Pardubicích za šk. r. 1893, 32.

¹² *Rýmová tradice ve staročeských skladbách*. Ročenka pedagogické fakulty v Brně, 1947, 187n.

¹³ S. 132.

¹⁴ Praha 1957, s. 388.

¹⁵ Při vyplutí na moře (v. 2237) a při bojovém postupu k hradu (v. 2512). Za píseň *Hospodine, pomiluj ny* nelze však považovat i básníkovu zmínku, že Arnošt se svými druhy při spuštění voru na vodu zpíval *Kyrieleison* a *Kristeleison* (v. 4030); nahlédnutí do německé předlohy nám totiž ukáže, že totéž zpíval i Herzog Ernst v básni německé.

¹⁶ Ferdinand Adra, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897, 12 a 352.

¹⁷ Německou básně *Herzog Ernst* vydali F. H. v. d. Hagen a J. J. Büsching, *Deutsche Gedichte des Mittelalters*, Band I, Berlin 1808. Obsahové srovnání provedl J. Loriš v cit. práci. Lorišův rozbor jsem doplnil a zpřesnil dílčím srovnáním vlastním. — Srov. též studie Friedricha Reppa *Kritische Bemerkungen zum alttschechischen Vévoda Arnošt*, *Tschechische und slowakische Studien* (red. Ferdinand Liewehr), *Liberec* 1930, 44–55 a *Textkritische Untersuchungen zur Ueberlieferung des Vévoda Arnošt im Codex Baworowský*, *Zeitschrift für Slavistik I* (1956), sešit 4, 41–57, II (1957), 26–36. Repp se v těchto pracích snaží jednak s pomocí německé předlohy, jednak vnitřní kritikou odhalit úpravy pozdního prepisovatele a stanovit původní znění české básně; podle české skladby opravuje i chyby dochovaného rukopisu německého.

¹⁸ Laurina s německými rukopisy porovnal K. J. Černý v citované práci; došel k závěru, že žádný ze známých rukopisů předlohou české básně nebyl. Černému však řada rukopisů nebyla přístupna. Srovnání s rukopisem chovaným v býv. vídeňské dvorní knihovně, který je psán slezským nářečím a u něhož je značná pravděpodobnost, že mohl být předlohou českého básníka, chystá prof. Leopold Zatočil.

¹⁹ Srovnání provedl V. E. Mourek v cit. práci.

²⁰ Otiskl jej zčásti Mourek při svém srovnávání.

²¹ Vydal jej Hanka v V. svazku *Starobylých skládání*, 1823.

²² O rozušování osmlabičného verše v opisech doby pobusitské srov. studii Josefa Hrabáka *Dvě redakce staročeské Rady otce synovi*, *Studie ze starší české literatury*, Praha 1956, 168–181.

²³ Srov. Josef Hrabák, *K metodologii studia rýmu, zvláště staročeského*, *Studie o českém verši*, Praha 1959, 25.

²⁴ První upozornil na význam rýmových shod pro zjištění vztahů mezi básněmi, pro určené autorství i pro dataci P. J. Šafařík (ČCM 1847, III, 309), který ze shod mezi zlomky nejstarších legend a apokryfů a Alexandreidou na straně druhé usoudil, že jde o plody jedné básnické školy, ne-li dokonce jednoho básníka. I později bylo věnováno nejvíce pozornosti vztahům mezi Alexandreidou a legendami. A. V. Šembera (Sitzungsberichte der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag, 1859, 30–36) pozorování Šafaříkovo rozhojnil a uvedl řadu společných rýmů a obrazů. Viděl v nich důkaz toho, že legendy i Alexandreida „od jednoho skladatele jsou složeny“. Tento Šemberův názor však odmítl již K. Šabina (*Dějepis literatury československé staré a střední doby*, Praha 1866, 160), který tyto shody považoval za reminiscence souvěkých autorů. Nejdůkladněji vypracoval metodu zkoumání rýmových a veršových shod ve staročeských památkách A. Havlík (ČCM 1896, 441–472, 558–587), ČCM 1900, 404–421), který probral verš za veršem legendy i Alexandreidu, přihlédl k latinským předlohám památek a na základě tohoto rozboru přikládá prioritě legendám a apokryfům. Těmž tématu věnovali své práce E. Smetánka (LF 1899, 234–248, 357–365), který se pokusil dokázat prioritě Alexandreidy, a P. Váša (ČMM 1909, 1–13, 128–146), jenž sice omezil Havlíkovy důkazy, v zásadě však mu dal za pravdu. Havlík prozkoumal v dalších svých studiích veršové shody rukopisu Hradeckého (ČCM 1904, 284–293, 413–423, ČCM 1905, 31–46, 252–259) a vliv kroniky Dalimilovy na formální stránku legendy o sv. Prokopu (*Slovanský sborník věnovaný Fr. Pastřnкови*, 1923, 251–259). Z nejširšího hlediska se zabýval rýmovými shodami v památkách 14. století Fr. Svěrák ve své rukopisné práci *Rýmy nejstarších českých památek* (Brno 1947), z níž byly otištěny jen všeobecné výsledky (*Rýmová tradice ve staročeských skladbách*, Ročenka pedagogické fakulty v Brně, 1947, 177–191); jeho práce se ještě dotkneme. K otázce shod Alexandreidy a legend se nejnoveji vrátili Frant. Šimek a Emma Urbánková; oba vycházejí především z nově objevených zlomků legend. Šimek (ČNM 1956, 68–74) soudí, že není možné, aby geniální básník Alexandreidy sáhl tak nešetrně po verších svého současníka a využil jich ve svém díle; v takové míře mohl prý přejímat jen verše a rýmy z jiného svého díla. Emma Urbánková v úvodu ke své edici *Klementinské zlomky nejstarších českých legend* (Praha 1959) dává prioritě Alexandreidě, kterou klade do let 1287–1297 a považuje ji za starší práci autora legend.

²⁵ Jan Vilíkovský (*Pisemnictví českého středověku*, Praha 1948, 13n.) vysvětluje rýmové a veršové shody tím, že existovali básníci a přednášeči z povolání (o nichž svědčí např. úvod k Ezopovi), kteří měli ve svém repertoáru rovněž jiná díla než pouze vlastní a častým předčítáním si osvojili rýmy a obraty cizích básní, takže jich bezděčně užívali i ve svých pracích. Ještě přesvědčivěji by se nám toto přejímání jevilo zvláště tehdy, kdybychom připustili existenci básníků, kteří neuměli psát a jejichž recitaci zaznamenával někdo jiný (srov. Antonín Škarka, *Literatura bez autorů a bez generací*, LF 1948, 171–176); při tomto způsobu básnění, kde by hrála značnou roli improvizace, by si básník často musel vypomáhat rýmy a obraty, které znal, a neměl by možnost dostatečně kontrolovat svůj projev. S tímto vysvětlením, možným pro jednotlivé případy, však pro celou básnickou produkci 14. století nevystačíme, neboť řada děl dosvědčuje značné vzdělání autorů.

²⁶ V citované rukopisné práci *Rýmy nejstarších českých památek*.

²⁷ O základním přístupu ke studiu rýmových vztahů srov. Josef Hrabák, *K metodologii studia rýmu, zvláště staročeského*, Studie o českém verši, Praha 1959, 40n.

²⁸ Pro Alexandreidu vycházím z edice Reinholda Trautmanna *Die Altschleischische Alexandreis* (Heidelberg 1916); Ostřihomský zlomek cituji podle přetisku v citované studii. L. Zatočila (viz pozn. 2). Vévodu Arnošta, Laurina a Tandariáše uvádím podle Lorisova vydání *Sborníku hraběte Baworowského* (Praha 1903), přihlížím však i k ostatním rukopisům podle vydání Hankova a citátů Mourkových (viz pozn. 20 a 21).

²⁹ *Rýmové a veršové shody Alexandreidy a Vévody Arnošta*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, řada literární vědná (D) 3, 1956, 83–90.

³⁰ Cituji podle edice B. Havránka a J. Daňhelky *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*, Praha 1957.

BEMERKUNGEN ZU DEN VERS „ROMANEN“ IN DER TSCHECHISCHEN LITERATUR DES 14. JAHRHUNDERTS.

Etwa in der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts wurden nach deutschen Vorlagen nach und nach die Ritterromane Vévoda Arnošt (Herzog Ernst), O Jetřichovi Berúnském (Dietrich von Bern), Tandariáš a Floribella (Tandareis) und Tristram a Izalda (Tristan und Isolde) tsche-

chisch verarbeitet. Diese Dichtungen fügen sich in ihrer Gestaltung — wie dies der vorliegende Artikel vor allem an Hand der Analyse der Reimbeziehungen zwischen den ersten drei Dichtungen und der tschechischen Alexandreis dartut — in die Tradition der tschechischen Versepiik des 14. Jahrhunderts ein, ohne dieselbe irgendwie bedeutsamer zu bereichern und weiterzuentwickeln. Sie wahren anfangs ein noch ziemlich gutes künstlerisches Niveau (Vévoda Arnošt), später jedoch macht sich an ihnen der Verfall der Versepiik sichtbar, deren Platz die Prosa einnimmt. Aus diesen späteren Dichtungen schwindet allmählich auch die eigentliche Ritterideologie und die Versdichter lenken ihre Aufmerksamkeit lediglich auf abenteuerliche Handlung und Liebesgeschichten hin; dies ist einerseits auf den Verfall des Rittertums zurückzuführen, andererseits mag auch die Verbreitung der Stoffe unter das Städtische Publikum mitgewirkt haben.

Übersetzt von Karel Krejčí

ЗАМЕТКИ О РОМАНАХ В СТИХАХ В ЧЕШСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XIV В.

Примерно во второй половине XIV в. по немецким образцам постепенно были созданы чешские рыцарские романы „Герцог Арношт“, „О Етршихе Берунском“, „Тандариаш и Флорибелла“ и „Тристан и Изольда“. Эти сочинения своей разработкой, как показано в статье прежде всего на материале разбора рифмических отношений между первыми тремя сочинениями и чешской „Александрией“, включаются в традицию чешской стихотворной эпикки XIV в., но эту традицию никак с выразительной точки зрения не обогащают и не развивают. Если вначале они ещё выдерживаются на должном художественном уровне („Герцог Арношт“), то позже здесь проявляется разложение стихотворной эпикки, на место которой выступает проза. Из этих последних сочинений позже исчезает также и собственно рыцарская идеология, и внимание сочинителей обращается главным образом только на авантурные истории и любовные приключения. Это, с одной стороны, связано с распадом рыцарства, а, с другой, здесь могло иметь влияние и расширение тематики на городскую публику.

Переведа Л. Ондржейова